

SZEMLE

Egry Gábor

Lélektelen testek? Nőtörténet a végekről¹

A társadalmi nemek története soha nem volt a magyar nyelvű történetírás és társadalomtudományok igazán fontos kutatási területe. Sőt, mivel ez az egyébként igen termékeny irányzat kapcsolódik a nemek egyenlőségét szorgalmazó társadalmi mozgalmakhoz is, azok mostanában bekövetkezett apály² tükrében nem is várható különösebb fellendülés a következő néhány évben. Bokor Zsuzsának a szerző bevezetője szerint amúgy is részben véletlenek sorozata nyomán született kötete így valószínűleg nem számíthat rá, hogy hamar követői akadnak, mint ahogy fennáll annak a veszélye is, hogy munkája érdemi visszhang nélkül marad.

De nem csak a téma tekinthető valamiféle perem- vagy határterületnek, hanem az elemzés és bemutatás módszertana is, ha úgy tetszik, határvidékre helyezi a szerzőt. A kis léptékű vizsgálat – ebben az esetben egyetlen város, Kolozsvár egy-két évtizedes prostitúciótörténetét ismerhetjük meg – elfogadottsága a történetírás számára máig nem magától értetődő, a diskurzuselemzés, ezen belül a kritikai diskurzuselemzés, valamint a narratív identitás, az élettörténetek révén feltárt én-konstrukciók bemutatása és analitikus használata szintén sokszor ütközik finomabb vagy határozottabb visszautasításba, esetleg csak egyszerű negligálásba a főáramú történetírás részéről. Ehhez persze Bokor Zsuzsa könyve esetében az is hozzájárulhat, hogy a szigorú módszertannal készült, alapos, finom elemzésekben bővelkedő könyv szerzője végül sokkal visszafogottabb következtetésekkel is megelégedett, mint ami a kötet tükrében megengedhető lenne. A lényegében a kolozsvári prostitúciót 1918 és 1930 között körüljáró munka látszólag szűk fókuszra gond nélkül kitégítható lenne, nem utolsósorban éppen a

---

1 Bokor Zsuzsa: *Testtörténetek. A nemzet és a nemi betegségek medikalizálása a két világháború közötti Kolozsváron*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013.

2 Lásd „Ez így alapvetően igazságtalan”. Interjú Pető Andreával. *Magyar Narancs*, 2014. 05. 22., 18–20.

módszertani és elméleti keretek szigorú betartása miatt. Történetét akár úgy is kezelhetné, mint egy hosszabb folyamat egyik lényeges töréspontját, ami a prostitúciótörténet egészébe is betekintést enged, és akár ezzel párhuzamosan, a diskurzuselemzést bátrabban ideológiatörténeti kontextusba helyezve fontos adalékkal szolgálhatna a román eugenika történetéhez, ezenbelül ahhoz, hogyan jutott el a román nacionalizmus és politika egy etnokratikus állam felépítésének kísérletéhez 1940 után.

A kötet – amint azt a precízen megfogalmazott cím is jelzi – egyetlen eseten keresztül mutatja be, miként alakult át a prostituáltokról alkotott kép az eugenikus megközelítés térnyerése révén a két világháború közötti Kolozsváron, illetve ez miként illeszkedett egy tágabb, a nemzetről szóló diskurzusba. Mivel azonban helyi szintű esettanulmányról van szó, ezért arról is képet kapunk, hogyan menedzselte a város polgársága a kívülről jövő, drasztikusnak tűnő változásokat, az impériumváltást, akár olyan perifériakusnak tűnő területen is, mint a prostitúció. Fő témája tehát az a változás, ahogy a polgári élethez tartozó, de a prostituált személyét illetően azon mégis kívül álló prostitúció praktikus rendészeti és közegészségügyi problémából a nemzet egészét érintő kérdéssé lesz, beágyazódik az eugenikus diskurzusba, amelynek a nemzettestet fenyegető veszélyek kezelésében kiemelt szerepet szántak. Az eugenika, melynek gyökerei igen szerteágazóak, már a világháború előtt jelen volt a kolozsvári egyetemen, illetve programatikus módon a nagy egyesületek (például az ASTRA) népegészségügyi programjaiban is szerepet kapott. 1919 után az egyetem román orvosi karának gondolkodását jórészt ez határozta meg, emblematikus figurája Iuliu Moldovan volt, aki az igazgatótanács (Consiliul Dirigent) apparátusában kezdett hozzá egy széleskörű népegészségügyi hálózat kiépítéséhez, a nemi- és fertőző betegségek leküzdése érdekében.

A szemléletváltást jól jellemzi a kötet tárgyát képező női kórház megalapítása, ami a korábbi rendezett, szabályozott, de alapvetően egyedi orvosokhoz kötődő egészségügyi ellenőrzés központosítása mellett egyúttal a rendészeti felügyeleti feladatokból is szerepet vállalt. Itt dolgozott Dominic Stanca (igazgató) és Bálint Zoltán, az általuk gyűjtött és feldolgozott anyag képezi a könyv fő forrásbázisát is. Ennek révén demonstrálja Bokor Zsuzsa, hogyan játszott egymásba az egyre erősebb orvosi propaganda és az ellenőrzés gyakorlata. Az előbbi a prostituáltat a család és rajta keresztül a nemzet egészségét, munka- és reprodukciós képességét fenyegető legnagyobb veszélynek állította be, ennek okán követelt az orvosoknak egyre erősebb ellenőrzést a prostituáltak felett. A propaganda lépést tartott a technikai fejlődéssel, a *Világrém* című film elemzése pedig a kötet egyik legizgalmasabb

része. Mindez a prostituált kategóriájának változását is elhozta, a bordélyházi és a magánprostituált kettőssége eltűnt, az utóbbi kategóriát – vélhetően az ellenőrzés nehézségei miatt – a diskurzból egyszerűen kiiktatták. Ugyanakkor a titkos prostituáltak korábban is nehezen felderíthető köre továbbra is felszámolhatatlan maradt.

Végül 1930-ban a Nemzeti Parasztpárt kormánya, és benne államtitkárként Moldovan, korábbi abolicionizmus-ellenességét felülbírálva, a bordélyházak bezárása mellett döntött, miközben a prostitúciót magát nem nyilvánította törvénytelennek. A helyzet paradoxona részben az volt, hogy ezzel éppen az amúgy is problémás magánkéjű kategóriáját erősítették meg. Igaz, a rendelkezés végrehajtása 1930–1931 fordulóján annak is jó példája, hogyan működik egy közösség „ellenállása” az értelmetlen, megvalósíthatatlan vagy az adott kontextushoz nem illeszkedő rendelkezésekkel szemben. Bár a hatóságok kísérletet tettek az intézkedés foganatosítására, a városi közvélemény inkább a kilakoltatott prostituáltak mellett sorakozott fel, és ehhez segítségül hívta a közerkölcs képzetét. Eszerint a kilakoltatott kéjű nők tömeges jelenléte a köztereken veszélyeztette a tisztas polgárok erkölcsét is. Végül, részben a titkos kéjűk számának növekedése miatt, a hatóságok kompromisszumos megoldással zárták a kísérletet. A prostituáltak ettől kezdve magánkéjűként a régi bordélyházak szobáit bérelhették.

A kötet további része a diskurzuson és reprezentáción túl a prostituáltak életútját, önreprezentációját is megkísérli bemutatni. Létük peremlét, amit ugyan sokuk még a húszas években is átmenetinek remél, a valódi társadalmi mobilitás előszobájának vél, de idővel legtöbbször beletörődik, és elfogadja azt. Talán éppen ez vezeti sokukat oda, hogy az ellenőrzésüket gyakorló, egyúttal a prostituáltakat az eugenika jegyében tudományos kutatási tárgynak tekintő orvossal, kórházi alkalmazottal keressen szorosabb kapcsolatot, benne reméljen egyfajta társra lelteni. Sajátosan aszimmetrikus helyzetet mutat be ez a két fejezet, különösen a Bálint Zoltánnak néhány prostituálttal kialakított viszonyát felvillantó rész: a felmérés és ellenőrzés igénye és szükségyszerűsége végül akkor sem szűnik meg befolyásolni a kapcsolatot, amikor a prostituált érzelmileg is kötődik Bálinthoz. Ez a kötődés azonban inkább az önalávetést segítette, mint a prostituálti helyzetből való kilépést.

Nem büszkélkedhetek azzal, hogy a társadalmi nemek történetének alap ismerője lennék, így aztán, mint az eddigiekből is látszik, más irányból közelítem meg a munkát. Némileg talán szubjektív olvasatomban, a kisebbség- és nacionalizmustörténet felől szemlélve azt emelem ki, hogyan jelenik meg ezen a területen a nacionalizmus és annak szintjei, miként villanhat fel

a nemzeti közömbösség (*national indifference*) jelensége, és mit mond a prostitúció ellenőrzésének története az első világháborút követő átmenetről. Ezekkel kapcsolatban Bokor Zsuzsa műve kifejezetten inspiráló, kérdésekre ösztönző, és ezek többnyire éppen azokra a tágabb kontextusokra vonatkoznak, melyek révén a munka következtetéseit bátran kiterjeszthetők lennének.

Ami a nacionalizmust illeti, a kötet témája egy elvontabb szinten nem más, mint egy új nacionalizmus megjelenése és hatása a prostituált fogalmára és a jelenség kezelésére. Az eugenika és biopolitika része volt az organikus, esszencialista és részben biologizáló nemzetfelfogás európai térnyerésének is. Kimenetele is sokrétű lehetett, elvégre a rasszhiigiénia elve éppen úgy része lehetett, mint az idegenek szellemi parazitaként való tételezése, de a népszolgálati eszme számára ideálisnak számító, befelé forduló, más nemzetekkel harmonikus viszonyban álló nemzeti közösség víziójának is egyik fontos megalapozója volt. Ugyanakkor ez felveti azt a kérdést, hogy vajon Erdélyben, tágabb értelemben Romániában ugyanúgy jellemző volt-e az eugenika magyar, német és román (orvosi) közegben, vagy kimutatható lenne akár komolyabb eltérés is. Az mindenesetre fontos különbségeket sugall, hogy Moldovan tanítványai, elsősorban Iordache Făcăoaru a királyi diktatúra, majd az Antonescu-rezsim kormányaiban is szerepet kaptak, az utóbbi esetben már egyértelműen az etnokratikus, kisebbségeitől megtisztított nemzetállam megteremtése jegyében. Az erdélyi magyar orvos- és társadalomtudomány ennyire messzire nem jutott el. De szerepet játszhatott ebben a különbségben a középosztálybeli kultúra különbözősége is, illetve az elitek műveltségének más jellege. Amíg a román középosztályban már a dualizmus korának végén is komoly szerepet játszottak a modern végzettségű személyek, elsősorban orvosok (például Alexandru Vaida Voevod), addig az erdélyi magyar elit alapvetően jogász és bölcsész végzettségű maradt, ami magát a nemzetről, mint organizmusról kialakított képüket is befolyásolhatta.

Mindenesetre mind a régi, mind az új, prostituáltakról szóló diskurzus lényegében elvont maradt, furcsán steril, legalábbis ami a nemzeti vonatkozását illeti. A prostitúció hétköznapijait és tereit, a kuplerájt vagy a várost nemigen nemzetiesítik ezek a szövegek, noha ennek lett volna hagyománya. Akár a fajkeveredés, a nemzeti határok szexuális áttörésének értelmezési kerete, akár a nemzeti határok osztályalapú értelmezése lehetőséget teremtett volna egy ilyen megoldásra. A prostituáltakat „használó” magyar urak jól szembeállíthatóak lettek volna egyes prostituáltak nem magyar nemzetiségével (magyar urak prostituálják a román lányokat), és ezt könnyen értel-

mezhették volna a nemzeti elnyomás újabb jeleként is, annál is inkább, mert a román közegben élő magyarságnak mindez jól megfelelt volna.

Ennek ellenére a prostituáltakról szóló szövegek általában a társadalmi peremen helyezték el ezt a csoportot, sőt a középosztály peremén. Részben éppen ennek révén váltak nemzetivé, hiszen a nemzet gerincét adó középosztály határán túl, egyúttal azonban azt egészségében veszélyeztetve léteztek. Nem volt tehát nemzeti, legfeljebb csak hatásában, ami viszont a nemzeti közömbösség egy sajátos esetét sejteti. Ebben a közegben a nemzetiesítés aktorai éppenséggel nem nemzetivé kívánták tenni a szereplőket, hanem ellenkezőleg, arra törekedtek, hogy a nemzeten kívül tartsák azokat.

Habár nemzeti értelemben a prostituált reprezentációja nélkülözötte az osztálytartalmat, a középosztály felől nézve mégis csak szert tett rá. Hiszen nem csupán annak egészsége révén veszélyeztette a nemzet testét, hanem a prostituált alakja tulajdonképpen a középosztályi polgár reflexiójaként formálódott meg. Annak viselkedéséhez, életútjához, normáihoz viszonyított és méretett, devianciája is annak tükrében minősült devianciának. Elképzelhető, és ez egy következő kérdés lehet, hogy mindezt a városi közeg teszi, ezért nem látunk igazán rá a forrásokból a lenti prostitúcióra, akár a falusira, akár a munkásnegyedekben dívott kéjelgésre. Bokor Zsuzsa könyve ilyen értelemben maga a középosztályi tekintet.

Mivel azonban a középosztályi világ lényegében a nemzet világát is jelentette, ez érdekes, újabb szemszögből veti fel a prostituált és az egyébként sok tekintetben közös erdélyi román és magyar középosztály viszonyának kérdését. Azt láttuk, hogy mindkét középosztályból közösen írták ki a prostituáltakat, de a kötetből világos az is, hogy kezelni már más módon akarták őket. Úgy tűnik a munkából, hogy amíg a vendéglői mulatozás, éneklés, korszolás közös volt román és magyar középosztálybeli körökben, és ezt a regáti románokkal szemben saját civilizációs fölényük felmutatására is felhasználták, addig a prostituálthoz járás csak az utóbbiak esetében volt igazán elfogadott, ami egy finom, ám nem lényegtelen különbség lehetett.

Végül izgalmas kérdéseket vet fel az átmenet problémája is; ezek közül nem egy arra mutat, hogy a „magyar világ” azonnali felülírása egy „román világgal”, ahogy az a köztudatban is él, nem feltétlenül egyezik meg a helyi átmenettörténetekkel. Például a prostituáltak egyéni történeteiből és statisztikáiból kirajzolódó kép alapján megkockáztatható, hogy a prostituált státus könnyen felülírhatta az állampolgárság kategóriáját, szembe mehetett az utóbbiból fakadó következményekkel. A kolozsvári prostituáltak a dualista Magyarország minden zugából verbuválódtak, és kevéssé valószínű, hogy megfelelték volna az állampolgárságot megalapozó illetőség igazo-

lásával kapcsolatos szigorú eljárásoknak. Mégis, a húszas évek közepén, végén is háborítatlanul élnek a városban, ahonnan nem kevés embert toloncoltak ki állampolgárság hiányára hivatkozva.

Az is feltűnő, hogy a prostituáltakkal kapcsolatos városi magatartás, kezelésük módja nem sokat változik 1919–1920-ban. Törés majd csak 1930-ban, Moldovan új törvényével következik be, ami egészen hosszú, évtizedes átmenetet sejtet. Ezzel kapcsolatban persze azt is érdemes megjegyezni, hogy a Nemzeti Parasztpárt (ennek volt tagja Moldovan) nemzetfelfogása sem maradt ugyanolyan a húszas években, és ez szerepet játszhatott Moldovan nehezen magyarázható fordulatával a prostitúció tilalmát és kezelését illetően. A párt elnöke, majd miniszterelnöke, Iuliu Maniu egyre inkább olyan figuraként tűnt fel, aki transzcendens módon testesíti meg a román nemzetet, és ez illeszkedett az új típusú nacionalizmus erősödésébe is. Az eredmény az eugenikus diskurzusra fogékony, organicista nemzetfelfogás lett. Igaz, az sem kizárt, hogy a prostitúcióval kapcsolatos fordulatban egészen praktikus szempontok is szerepet játszottak. Károly király visszatérése után ugyanis Maniu megpróbálta elérni, hogy az uralkodó szakítson szeretőjével, a zsidó származású Elena Lupescuval, részben erre vezethető vissza a kezdetben a restaurációt támogató miniszterelnök távozása is. Ettől kezdve viszont a Nemzeti Parasztpárt retorikájának, választási mozgósításának állandó eleme lett a zsidó „Lupeasca”, a „kurva” emlegetése, aki tönkreteszi a királyt. Ez a beállítás pedig egyáltalán nem állt távol az eugenikus diskurzus nemzettestet fenyegető veszélyeinek absztrakt képzetétől, illetve a kurva és az uralkodó nemzetet veszélyeztető kapcsolatában annak nagyon is kézzelfogható példáját adta. Ennek tükrében a prostitúció hirtelen új megítélése sem annyira meglepő.

Végül ismét érdemes emlékeztetni arra, milyen sajátos képet mutat a prostituáltak esete még 1930-ban is a központi rendelkezések helyi implementációjáról. Ennek tükrében sem hihető, hogy az átmenet mindenhol ugyanolyan és zökkenőmentes lett volna, a helyi viszonyok könnyedén kiolvashatóak lennének a jogszabályokból és politikai megnyilatkozásokból. Igaz, mindebből olyan kérdések is adódnak, melyekre Bokor Zsuzsa végül nem válaszolt, nem is igen válaszolhatott. Vajon román vagy csupán egy romániai történet a kolozsvári prostituáltaké és a róluk szóló diskurzusé? Mennyire lehetett például más a prostituált képe Bukarestben, ahol szép számú magyar nőt találhatunk az éjszakai életben, egy más etnikai közegben? Ugyanígy hasznos lenne a kategória működtetése mellett a mindennapokról is olvasni. Mindez persze főként telhetetlenség és kéretlen programadás egy jól sikerült könyv szerzőjének.